

С. О. Моїсєнко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ВЛАДИ НІМЕЧЧИНИ
В 1918–1933 рр.**

Розглянуто протиріччя взаємовідносин збройних сил і політичної системи Німеччини в 1918–1933 рр. та їх роль в інкорпорації армії в правлячий режим Німецького рейху міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.).

Ключові слова: воєнно-політична стратегія, Г. фон Сект, рейхсвер, рейх, німецькі офіцери, НСДАП.

Рассмотрены противоречия взаимоотношений вооруженных сил и политической системы Германии в межвоенный период и их роль в инкорпорации армии в правящий режим Германского рейха межвоенного периода (1918–1939 гг.)

Ключевые слова: военно-политическая стратегия, Г. фон Сект, рейхсвер, рейх, немецкие офицеры, НСДАП.

The contradictions of mutual relations of the armed forces and the political system of Germany during 1918–1933 and their role in the incorporation of army into the ruling regime in the German Reich of the interwar period (1918–1939) are examined in the article.

Key words: military-political strategy, H. von Seeckt, Reichswehr, Reich, German officers, NSDAP.

На сьогоднішній день у багатьох арміях світу значна увага приділяється ідейно-політичному вихованню військових як важливої соціальної групи будь-якого суспільства. Практика формування аполітичних збройних сил, як продемонстрував історичний досвід, доволі часто закінчувалася їх професійною та особистою трагедією, адже нездатність критично осмислювати політичне життя країни створює сприятливі умови для маніпуляції свідомістю. Звісно, деформація політичної волі збройних сил доволі часто націлена на реалізацію відверто реакційних планів правлячої верхівки, яка на свій лад засвоїла тезу К. Клаузевиця про війну як продовження політики іншими, насильницькими засобами. Відтак у колі актуальних проблем історії Німеччини міжвоєнного періоду залишаються дослідження факторів масової підтримки нацистського руху, відкриті та завуальовані механізми впливу правлячого режиму на різні верстви населення. Не секрет, що встановлення нацистської диктатури в значній мірі було зумовлене реакцією різних соціальних груп німецького суспільства на реалії Версальсько-Вашингтонської системи. Не останню, якщо не головну роль у політичному пасьянсі Гітлера грали саме збройні сили, відтак заради їх лояльності НСДАП акумулювала весь свій ідейно-партійний потенціал. Наразі ж проблема інкорпорації армії в політичну систему Німеччини міжвоєнного періоду є актуальною з огляду на те, як майже за 15 років нацисти підготували свідомість військових до реалізації основних тез своєї політичної стратегії вже з перших днів установлення диктатури.

Найбільш ґрунтовний розгляд націонал-соціалістичного режиму та, власне, політичної системи міжвоєнної Німеччини здійснено радянською історіографією, зокрема в класичних працях Л. Безименського [1], О. Бланка [2], О. Галкіна [5], Л. Гінцберга [8]. Однак слід зазначити певний історіографічний монізм цих праць щодо досліджуваних нами проблем, зокрема безапеляційна теза про безумовну лояльність та підтримку військовими нацистів з перших років існування цього політичного руху. Розгляду німецьких збройних сил у контексті стратегічного планування та провідної ролі генштабу як опозиції інкорпорації армії присвяче-

но низку зарубіжних наукових розвідок, головним чином у дослідженнях К. Деметра [11], Г. Куля [18], Б. Ліддел Харта [20], М. Шульмана [25], Г. Юста [27]. Значною мірою доповнюють та розширюють бачення трансформаційних процесів у структурі та, що головне, свідомості збройних сил новітні праці таких російських та зарубіжних дослідників, як О. Єрмаков [12], Р. Еванс [26], Й. Лессер [19], О. Пленков [23].

Важливою групою джерел при дослідженні зовнішніх впливів на військову спільноту та її суспільно-політичної позиції є мемуари самого німецького генералітету, в першу чергу З. Вестфаля [4], Г. Гудеріана [10], Е. Манштейна [21], які намагалися осмислити та, що є ключовим, пристосуватися до нових політичних реалій, незважаючи на власні ідейні переконання. Фактори впливу на німецьку армію неможливо висвітлити без використання наративу сучасників та безпосередніх дійових осіб цих подій, зокрема К. Гейдена [6], П. Гінденбурга [15] А. Гітлера [9; 14]. Залучення комплексу документальних джерел, у першу чергу тексту Версальського мирного договору [3], воєнних присяг німецької армії [24], звіту Червоної армії щодо стану іноземних армій в 1920-х рр. [16] дозволяє краще усвідомити основні імперативи стратегічного планування Німецького рейху та формування нових доктринальних засад взаємовідносин армії із суспільством.

Предметом нашого дослідження є процес інкорпорації армії в політичну систему Німеччини в 1918–1933 рр. Мета статті – з'ясування основних протиріч взаємовідносин армії та державно-політичних інститутів Німеччини в 1918–1933 рр. та їх роль у реалізації воєнно-політичної стратегії правлячого режиму.

Поразка Німеччини у Першій світовій війні та загальнодержавна криза в кінці 1918 р. підсилювалися деморалізованістю цивільного керівництва новоствореної Веймарської республіки, яка мала мізерний народний мандат для свого існування. Ситуація гуманітарної катастрофи, здавалося б, мала торкнутися і збройних сил Німеччини, зокрема офіцерського корпусу. У цей час формуються доволі складні зв'язки між збройними силами і власне Німецькою державою. Коли 9 листопада 1918 р. імператор зрікся престолу і втік до Нідерландів, для солдат, на відміну від цивільних, це означало набагато більше, аніж проста зміна форми державного правління. Як зазначав Е. фон Манштейн: «...для пруської армії це було кінцем світу. Ми були армією імператора – тобто сама армія була нерозривно пов'язана з особою монарха» [21, с. 18]. І дійсно, імператор був своєрідною «точкою опори» військових, адже вони служили не державі, а саме імператору. Відтак у офіцерства виникало природне бажання заміщення імперативи «кайзер» на іншу. Цим імперативом стало абстрактне поняття «рейх», яке мало б об'єднати народ і державу, зберегти цю тріаду, при цьому «рейх» виступав як певний ідеальний, міфічний образ [21, с. 21], який мав інтегрувати військову касту у будь-який державний устрій, адже історично склалося так, що німецькі військові не могли вступати у протиріччя з існуючою владою. Поняття «рейх», як уособлення ідеальної держави, частково екстраполювалося і на новостворений рейхсвер: «Армія повинна стати державою в державі, – казав Г. фон Сект, – і злитися з державою, слугувати їй; фактично вона (армія) має стати досконалим образом держави» [25, с. 46]. Ганс фон Сект, як один із творців та організаторів рейхсверу, був переконаний, що армія має знаходитися поза політикою, бути аполітичною, а це, на його думку, мало б захистити військових від соціальних катаклізмів повоєнних років. Виходячи з цього, солдатам було заборонено голосувати, бути членами політичних партій, брати участь у політичних демонстраціях тощо [16, с. 408]. Показовою була і кадрова політика: у рейхсвер приймали тільки перевірених офіцерів колишньої кайзерівської армії і селян та намагалися не брати жителів міст, які сприймалися як «природжені ліві республіканці» [19, с. 131]. Відтак, відбувається певна політична ізоляція, відстороненість рейхсверу від політичного життя Німеччини, яку можна лаконічно передати красномовною фразою фон Секта під

час спроби окремих офіцерів здійснити військовий переворот у 1920 р.: «Рейхсвер не буде стріляти по рейхстагу» [11, с. 193]. У той же час, в історичній перспективі саме цю аполітичність рейхсверу, а не навмисну підтримку Гітлера, треба поставити йому у провину, адже намагання стати «державою в державі» відповідало особистій та службовій байдужості до республіки та її інститутів, що було вкрай сприятливою обставиною для політичних перспектив націонал-соціалістів [23, с. 11–12]. Ця теза підтверджується роздумами майбутнього начальника генерального штабу армії Роммеля З. Вестфала, який прийшов до висновку, що результатом принципу аполітичності стали байдужість та некритичне відношення до політичних питань серед вищого офіцерства; як наслідок – військових «осліпила власна політична неосвіченість» [4, с. 9]. У цілому фон Сект послідовно дотримувався принципу «краще поганий мир, ніж добра війна» – якщо немає монархії, то доведеться прийняти республіку як даність, приховати існуючий скепсис до республіканського ладу.

Відповідно збройні сили опосередковано, без прямого втручання в політичне життя країни, підтримували стабільність існуючого державного ладу. Зокрема О. Бланк уважав головною причиною поразки «Півного пучку» у листопаді 1923 р. те, що на той момент позиція німецьких монополістичних кіл не співпадала з відверто авантюристськими планами нацистів; натомість промисловці цілком влаштували стабільність, яку забезпечувала «воєнна диктатура генерала Секта, який під прикриттям республіканської конституції наводив твердий порядок у країні» [2, с. 75]. Однак не слід забувати, що після мюнхенської зустрічі з Гітлером у березні 1923 р. фон Сект згодом зазначив: «У цілях ми сходилися, але шляхи для їх досягнення ми бачили по-різному» [13, с. 260]. Не останню роль у невіддиримці пучкистів рейхсвером зіграло і те, що ані Сект, ані інші німецькі генерали, навіть при завуальованому співчутті нацистським лозунгам, не могли тоді допустити, щоб ними командував маловпливовий на той час баварський популіст, якого вони скоріше самі жадали використовувати у своїх цілях [5, с. 106]. Тому цілком логічним став наказ фон Секта командуючому воєнним округом генералу О. фон Лоссову придушити виступ з використанням військ [13, с. 260].

Переважаючо монархістські вподобання німецької воєнної верхівки [16, с. 408] абсолютно не заважали збройними силами підтримувати конституційний лад Веймарської республіки, яка також була дещо деформованим уособленням ідеального поняття «рейх» (офіційною назвою держави був «Німецький рейх»). Усе це зумовило парадоксальну ситуацію: рейхсвер виступав у ролі захисника ненависних йому Еберта та Штреземана. Однак показова лояльність до республіканської влади дозволила Секту завуальовувати свої далекоглядні плани щодо переоснащення та підготовки збройних сил [20, с. 23].

Це певною мірою шанобливе ставлення знайшло своє місце і в новому тексті воєнної присяги, яка діяла до 1933 р., де також робиться акцент на понятті «рейх»: «Я клянусь у вірності Конституції Рейху і урочисто обіцяю, що в будь-який час буду хоробро захищати Німецький Рейх і його законні органи, буду коритися Рейхспрезиденту і моїм керівникам» [24, с. 81]. Цілком логічно, що в подальшому зусиллями нацистської пропаганди поняття «рейх», його захист та розширення стали детермінуючими у стратегічному плануванні Німеччини 1930-х рр. Однак в 1920-х – на початку 1930-х рр. було важливим те, що рейхсвер зберіг пруську ідею «служіння» щодо якої в 1931 р. яскраво висловився сам фон Сект: «Прусська ідея держави відрізняється від ліберальної британської ідеї держави, яка розглядала її (державу), як страхового агента для ведення справ, але вона відрізнялася і від марксистської ідеї держави, яка вважала останню спільнотою бджіл. Прусський дух є результат пруської історії, це воїнський дух, і найбільш яскраво він утілюється у справжньому шедевр – у пруській армії» [19, с. 131].

Ще більше інкорпорація рейхсверу в рейх відбулася у квітні 1925 р., коли фельдмаршал П. фон Гінденбург став рейхспрезидентом, що в очах військових однозначно сприймалося, як повернення «золотих часів». Однак це зіграло фатальну роль з молодою республікою, яка за влучним висловом М. Шульмана «кинувшись за захистом у міцні обійми фон Гінденбурга... мала пам'ятати, що у будь-який момент ці обійми можуть не врятувати, а розчавити її» [25, с. 46].

Проблеми взаємодії «держава – рейхсвер» були тісно пов'язані з нагальним завданням «наведення порядку», адже наприкінці війни та в перші повоєнні роки актуалізується «пошук винних» у поразці. Більшість кайзерівського генералітету щиро вірило у те, що Німеччина повинна була перемогти у війні, незважаючи на об'єктивні геополітичні, соціально-економічні та інші чинники. Ця своєрідна теорія «зради» найбільшої підтримки отримала в тандемі Гінденбург–Людендорф. Зокрема П. фон Гінденбург у 1919 р. прямо натякав на те, що «німецькій армії було нанесено удар кинджалом у спину» [15, с. 126]. Звісно, цю конспірологічну теорію «зради» слід розглядати як відверто реакційну візію, якою можна завуалювати такі об'єктивні причини поразки, як, наприклад, високий відсоток небоєздатних корпусів і дивізій. Але для нас важливим є те, що цей пошук винних призводить де-факто до дискредитації цивільної влади, зокрема соціал-демократів та лівих сил, в очах воєнної касти, що в подальшому матиме сумні наслідки для німецького суспільства. У січні 1919 р. Людендорф писав Гінденбургу: «Залишивши нас живими, революціонери зробили величезну дурницю. Якщо я знову прийду до влади, нехай не чекають милості. Я з чистою совістю повішу Еберта і Шейдемана з компанією» [25, с. 41]. Слід сказати, що такі мілітаристські думки були цілком логічними, зважаючи на те, що професійні військові майже всю історію Німеччини були закритою кастою, певною «державою в державі», але в даному випадку інсинуації щодо «зради» були підхоплені націоналістичним рухом вже у своїй інтерпретації. Тому не випадково, що слова Гітлера є майже калькою тези Гінденбурга про «кинжал у спину»: «Вільгельм II ... протягнув руку примирення вождям марксизму, не підозрюючи, що у цих негідників не може бути честі. Уже тримаючи імператора у своїй руці, вони іншою рукою стискували кинджал» і як апофеоз цієї думки: «Ніяке примирення з євреями неможливе. З ними можлива лише інша мова: або-або!» [9, с. 205]. Повільно, але впевнено стратегічне планування Німеччини буде рухатися шляхом пошуку спочатку внутрішніх ворогів («ворогів рейху»), а надалі отримає струнку воєнну експансіоністську доктрину («життєвого простору»).

Майбутній лейтмотив «пошуку винних» значно підсилюється після підписання Версальського мирного договору 28 червня 1919 р. [3], який всі без винятку історіографічні традиції називають ключовою причиною Другої світової війни. З приводу історичних закономірностей слушною є думка Г. Кіссінджера: «...історія вчить, що нації вдаються до війни, щоб чинити спротив самому факту змін» [17, с. 276]. Але треба зробити уточнення, як саме було сприйнято Німеччиною цей «факт змін». Головним, на нашу думку, були навіть не суворі положення Версальського договору, а те, що цей мир порушував умови перемир'я від 11 листопада 1918 р., яке будувалося на 14-ти принципах В. Вільсона. З цього приводу цікавими є роздуми Е. фон Манштейна про те, що німецькому уряду в цих умовах все ж треба було зіграти у ва-банк і не підписувати договір, зважаючи на те, що шлях після Версалу приведе Німеччину до Гітлера та Другої світової війни [21, с. 29].

На момент капітуляції Німеччини фон Сект не мав жодних ілюзій відносно неможливості подальшої боротьби. У той же час Гінденбург зазначив, що як солдат, він волів би краще загинути, ніж здатися: Німеччина має загинути в бою. Але Сект уважав, що набагато важливішим за абстрактний прусський кодекс честі є збереження армії та можливість відновлення воєнної могутності [7, с. 211–212]. Разом з тим повне ігнорування німецької сторони при під час роботи Паризької

мирної конференції стало загрозливим прецедентом порушення цивілізованої дипломатичної традиції. Уже нацистська дипломатія остаточно утвердила принцип нігілізму наддержавного права як єдиноправильний, що можна розцінювати як сатисфакцію німецької сторони за «ганьбу Версалю». Як наслідок – дипломатія Німеччини мимоволі зазнала мілітаризації. Відбувалося усвідомлення того, що сила чи загроза сили – основні засоби переговорів, а отже «політика сили» та «дипломатія несподіваності» [22, с. 88] стають домінуючими імперативами зовнішньополітичної концепції Німеччини в міжвоєнний період. Звісно, ці методи були можливими лише при абсолютній відданості збройних сил існуючому політичному режиму. А отже пошук дотичних точок між НСДАП та рейхсвером продовжувався.

Однак у контексті стратегічного планування головним є те, що німецькі військові керманічі, незважаючи на заборони, спромоглися у завуальованому вигляді зберегти генеральний штаб. І треба визнати таланти німецьких генералів (зокрема Рейнхардта, Секта, Грьонера) в маскуванні дій по створенню аналогу генштабу, якщо навіть близький до Людендорфа генерал Г. Куль після Першої світової війни писав: «Генерального штабу більше не існує. Те, що створювалося впродовж ста років – зруйновано» [18, с. 222], хоча цілком можливо, що ці слова були сумлінною інсинуацією з німецької сторони. У пункті 3 ст. 160 Версальського договору було чітко прописано: «Німецький Великий Генеральний штаб і всі інші подібні формування мають бути розпущені і не можуть бути відновлені в жодній формі» [3, с. 64]. На противагу цьому рішенню Сект створює та очолює Військове управління Воєнного міністерства, яке стає носієм «духу» генштабу [7, с. 213]. Про вирішальну роль генерального штабу в політичному житті Німеччини можна судити хоча б з тези відомого теоретика дипломатії, сучасника тих подій Г. Нікольсона: «... в Німеччині генеральний штаб мав більший вплив на політику, ніж міністерство закордонних справ» [22, с. 89].

Прихід до влади Гітлера в 1933 р. став своєрідним Рубіконом, який розділив воєнно-стратегічне планування Німеччини на період до встановлення нацистської диктатури та після проголошення «тисячолітнього» рейху. Ціла плеяда німецьких генералів акцентувала увагу на непричетності збройних сил до НСДАП та її політики, зважаючи на те, що вони були лише виконавцями ірраціональної волі фюрера, тим самим намагаючись легітимізувати себе [4; 10; 21; 27]. Більшість вищого офіцерства апелювали до прусського принципу «служіння». Зокрема майбутній очільник ОКВ А. Йодль виходив з того, що «офіцер служить державі, а не уряду», а відтак – вже 31 січня 1933 р. наказує офіцерам свого підрозділу припинити висловлювати критику щодо новопризначеного рейхсканцлера: «Ми, як солдати, повинні коритися та виконувати свій обов'язок» [27, с. 16]. Звісно, що подібне рішення «коритися» не могло бути прийняте лише за один день після призначення Гітлера, що свідчить про прагматичну та успішну стратегію НСДАП відносно рейхсверу.

Власне полеміку стосовно «непричетності» військових до стратегічних планів нацизму можна звести нанівець, зважаючи на виступ Гітлера перед головнокомандуючими сухопутних і воєнно-морських сил Німеччини 3 лютого 1933 р. Саме ця перша декларація стратегічних планів НСДАП стала своєрідним лакмусовим папірцем на «профпридатність» воєнних очільників щодо реалізації задумів Гітлера. Основними тезами спічу Гітлера стали: знищення ідей пацифізму, марксизму та «ракової пухлини – демократії»; відповідно ті, хто не відмовляється від цих ідей, теж мають бути ліквідовані. Натомість ідейний простір має заповнюватися усвідомлення того, що Німеччину може врятувати лише боротьба, в першу чергу боротьба з Версалем. Особливо підкреслювалася мета створення вермахту, який не має бути «отруєний» пацифізмом та марксизмом [14, с. 57]. Очевидно Гітлер експлуатував тезу фон Секта про «аполітичність» рейхсверу для більш лояльного сприйняття його ідей німецьким генералітетом. Так, ще в березні 1929 р.,

виступаючи перед офіцерами рейхсверу, Гітлер де-юре задекларував «надпартійну» позицію армії, хоча де-факто закликав до вищезгаданого знищення ідей марксизму та служіння народу, а не Веймарській республіці [12, с. 19]. Тези про «позапартійність» партії та невторчання НСДАП у справи рейхсверу він повторював і в подальшому, що очевидно дуже імпонувало «аполітичному» німецькому генералітету. Однак далеко не всі представники рейхсверу були приспані цими деклараціями. Ще в жовтні 1930 р. генерал К. Шлейхер однозначно заявив: «до цього дня вони (нацисти) цілеспрямовано та планомірно діяли з метою політизації армії і при цьому постійно намагалися створити прірву між командирами та підлеглими, між старшими та молодшими офіцерами» [8, с. 366]. Намагання внести розбрат у закрите корпоративне середовище рейхсверу відбувалося в кращих традиціях римського принципу «розділяй та володарюй» і були зумовлені більш лояльним сприйняттям нацистської ідеології молодим поколінням німецького офіцерства. Слід додати, що згаданий Шлейхер, який в 1932–1933 рр. обіймав посади воєнного міністра та рейхсканцлера (напередодні приходу до влади Гітлера), як і його друг та колега генерал фон Бредов, були вбиті під час «Ночі довгих ножів» в 1934 р. Звісно, вони не мали жодного відношення до СА та були вбиті через опозицію щодо спроб нацистів «створити прірву» в рядах рейхсверу та, що головне, через їх консервативне пруське розуміння військового обов'язку перед країною. З цього приводу Г. Гудеріан згадував, як всі сподівалися на те, що партія (НСДАП) незабаром вийде з періоду «хвороб зростання», які призвели до репресій військових, та шкодує, що в той момент вище офіцерство не проявило політичну волю і цим «зробило би велику послугу не тільки собі, але і всім збройним силам та всьому німецькому народу» [10, с. 31–32].

Уже 23 лютого 1933 р. новопризначений воєнний міністр Вальтер фон Бломберг скаже те, на що не міг прямо натякнути Гітлер 20 днів тому: «Ми є і залишаємося єдиною існуючою збройною силою Німеччини», але одночасно він висловився за союз із «мільйонами рішучих людей, які, як і ми, готові жити і вмерти за вітчизну» [6, с. 329]. Як не важко здогадатися під «мільйонами рішучих людей» фон Бломберг мав на увазі членів НСДАП. Така швидка зміна акцентів говорить про доволі форсований початок злиття націонал-соціалізму з рейхсвером. Однак слід зауважити, що фон Бломберга самі військові вважали «вискочкою», адже йому було лише 50 років – доволі «юний» вік для військового функціонера такого рівня. Це вороже відношення генералітету до свого шефа підсилювалося і певною зневагою до самого «богемського капрала» – Гітлера. Відтак Бломбергу довелося мимоволі заручитися підтримкою фюрера, а отже – бути слухняним виконавцем його політичної волі [20, с. 32–33]. Також слушно буде зауважити, що ще навесні 1931 р. відбулася зустріч Секта з Гітлером, після якої Сект рішуче заявив, що НСДАП слід розглядати як «рятівний фактор» для рейхсверу [1, с. 42]. Звісно такі висловлювання далеко не останньої за своєю впливовістю людини в країні мали свої наслідки, адже не слід забувати, що у цей час у діючій армії служили майбутні реалізатори стратегії нацизму, зокрема – Манштейн, Йодль, Модель, Кейтель та інші. Усі вони вийшли з Військового управління фон Секта, тому очевидно, що вони певної мірою піддалися авторитету свого «хрещеного батька».

Рейхсвер не вступав у відкриту конфронтацію з урядом Гітлера, зосередившись переважно на суто військових питаннях і віддано служив своєму верховному головнокомандуючому, яким на той час ще був П. фон Гінденбург. Ця «політика лояльності» рейхсверу здебільшого ґрунтувалася на протиставленні військових штурмовиків СА. Не випадково сучасник цих подій К. Гейден писав про те, що захищаючи своє особливе військове положення від зазіхань штурмовиків, рейхсвер у той же час намагався надати націонал-соціалістичному уряду все, чого він потребував для підтримки свого престижу [6, с. 329]. Слушною є думка Ліддел Харта з приводу того, що коли солдати зосереджуються абсолютно на воен-

них цілях та не замислюються на глобальній стратегії, вони більш схильні прийняти політичну доцільність, яка буде нав'язувати навіть відверто екстремістські цілі [20, с. 30].

Поступово, але цілеспрямовано проводилася своєрідна інкорпорація збройних сил у структури та ідеологію НСДАП. Так, наказом від 20 травня 1933 р. Бломберг увів «взаємне привітання» офіцерів і солдатів з національними союзами, як «вираження солідарності з ними». У тому ж 1933 р. вийшов наступний наказ, за яким посадовці та інші співробітники рейхсверу, що носили цивільну форму, при зустрічі мали користуватися так званим «привітанням Гітлера», однак ця норма ще не розповсюджувалася на суто військових рейхсверу [6, с. 329–330]. У той же час у новому тексті воєнної присяги від 2 грудня 1933 р. (яка була чинною до 1 серпня 1934 р.) ще не було елементів культу особи Гітлера чи ідей нацизму: «Я клянуся перед Богом цією святою клятвою, що завжди буду вірно та старанно служити моєму Народу і Вітчизні, і буду готовий, як хоробрий та дисциплінований солдат, у будь-який час віддати своє життя за цю клятву» [24, с. 81]. Однак очевидним є певна сакралізація та більш акцентована пасіонарність тексту присяги (вмерти заради великої ідеї чи мети), чого ми не знайдемо в тексті присяги доби Веймарської республіки та яка так імпонувала ідейним уподобанням Гітлера.

Станом на 1933 р., коли утворився певний політичний вакуум, успіх мала лише б вже згадана «політика сили» і лише два інститути могли використовувати її, не викликавши при цьому ще більшу конфронтацію у німецькому суспільстві: армія та НСДАП. Можна погодитися з Р. Евансом, який припускає, що у разі встановлення саме воєнної, а не нацистської диктатури, Німеччина пішла тим же шляхом: утиск громадянських прав та свобод, ревізія Версальського договору, мілітаризація всіх сфер життя та економіки країни, війна з Англією, Францією та СРСР. Цілком вірогідними були б і утиски єврейського населення. Однак Еванс зазначає, що вірогідність упровадження тієї програми геноциду, яка вилілася у газові камери Аушвіца-Біркенау та Треблінки при саме воєнній диктатурі, була б дуже малоімовірною [26, с. 532].

У перші післявоєнні роки чи не єдиним інститутом державного суверенітету Німеччини, який майже не піддався революційному лихоліттю, стали збройні сили, які чекали складні і драматичні роки переходу до 100-тисячного рейхсверу. Поступово, але впевнено, положення Версальського мирного договору почали порушуватися майже з моменту його підписання; не в останню чергу завдяки ініціативам видатного організатора збройних сил Німеччини Ганса фон Секта. Важливою віхою було створення, точніше збереження, «мозкового центру» рейхсверу – Військового управління, під назвою якого ефективно діяв генеральний штаб – традиційний рушій всіх стратегічних ініціатив. Новостворений рейхсвер, з одного боку, зміг без значних потрясінь для себе інтегруватися в нову систему державного управління, з іншого – намагався залишатися поза політичними пристрастями, чим безумовно здобув вагомий авторитет у суспільстві, але одночасно прирік себе на роль слухняного виконавця стратегії офіційної влади, яку б ідеологію вона не пропагувала. Гітлер чудово усвідомлював, що єдиним реальним виконавцем його експансіоністського плану розширення «життєвого простору» будуть збройні сили, а тому протягом усього існування Веймарської республіки армія була однією з найпріоритетніших цілей політичної пропаганди НСДАП. Після створення вермахту у 1935 р. єдність партії та армії була де-факто апріорною, а тому неважко здогадатися, що кардинальна деформація свідомості такої консервативної частини суспільства, як військові, не могла відбутися лише за декілька років нацистського режиму та мала свої ідейні витoki до 1933 р., що в подальшому відобразилося на загальному розвитку воєнно-політичної стратегії Німеччини.

Бібліографічні посилання

1. **Безыменский Л. А.** Германские генералы – с Гитлером и без него / Л. А. Безыменский. – М., 1964.
2. **Бланк А. С.** Из истории раннего фашизма в Германии. Организация. Идеология. Методы / А. С. Бланк. – М., 1978.
3. Версальский мирный договор. Полный перевод с французского подлинника / под ред. Ю. Ключникова, А. Сабанина. – М., 1925.
4. **Вестфаль З.** Германская армия на западном фронте. Воспоминания начальника Генерального штаба. 1939–1945 / З. Вестфаль; пер. с англ. Т. Ю. Логачевой. – М., 2007.
5. **Галкин А. А.** Германский фашизм / А. А. Галкин. – М., 1989.
6. **Гейден К.** История германского фашизма / К. Гейден; пер. с нем. Ф. Капелюша, А. Риша. – М.-Л., 1935.
7. **Гёрлиц В.** Германский Генеральный штаб. История и структура. 1657–1945 / В. Гёрлиц; пер. с англ. С. В. Лисогорского. – М., 2005.
8. **Гинцберг Л. И.** Ранняя история нацизма. Борьба за власть / Л. И. Гинцберг. – М., 2004.
9. **Гитлер А.** Моя борьба / А. Гитлер; пер. с нем. – Х., 2003.
10. **Гудериан Г.** Воспоминания немецкого генерала. Танковые войска Германии во Второй мировой войне. 1939–1945 / Г. Гудериан; пер. с англ. Д. А. Лихачева. – М., 2005.
11. **Деметр К.** Германский офицерский корпус в обществе и государстве. 1650–1945 гг. / К. Деметр; пер. с англ. Т. Ю. Логачевой. – М., 2007.
12. **Ермаков А.** Оруженосцы нации. Вермахт в нацистской Германии / А. Ермаков. – М., 2006.
13. **Залесский К. А.** Военная элита Германии. 1870–1945 : энцикл. спр. / К. А. Залесский. – М., 2011.
14. Запись первого выступления Гитлера перед генералами 3 февраля 1933 г. // Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы : в 2 т. / В. И. Дашичев. – М., 1973. – Т. 1 : Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933–1941. – С. 57.
15. Из свидетельства П. фон Гинденбурга, возглавлявшего Верховное командование германскими сухопутными силами в Первой мировой войне, в комитете по расследованию причин поражения Германии. 18 ноября 1919 г. // История Германии XX века в новом измерении: источники, статистика, художественные документы / сост. И. Бюлов. – М., 2008. – С. 126.
16. Иностранные армии / под ред. М. Рыбакова, В. Сухова, И. Троицкого. – М., 1923. – С. 386–408.
17. **Киссинджер Г.** Дипломатия / Г. Киссинджер; пер. с англ. В. В. Львова. – М., 1997.
18. **Куль Г.** Германский генеральный штаб / Г. Куль; пер. с нем. – М., 1922.
19. **Лессер Й.** Третий рейх: символы злодейства. История нацизма в Германии. 1933–1945 / Й. Лессер; пер. с англ. А. И. Анваера. – М., 2010.
20. **Лиддел Харт Б.** Битвы Третьего рейха. Воспоминания высших чинов генералитета нацистской Германии / Б. Лиддел Харт; пер. с англ. С. В. Лисогорского. – М., 2005.
21. **Манштейн Э. фон.** Солдат XX века / Э. фон Манштейн; пер. с нем. Е. В. Пономаревом. – М., 2006.
22. **Никольсон Г.** Дипломатия / Г. Никольсон; пер. с англ. Л. А. Гашкеля. – М., 1941.
23. **Пленков О. Ю.** Третий Рейх. Война: до критической черты / О. Ю. Пленков. – СПб., 2005.
24. Тексты военных присяг германских армий в XX в. // История Германии XX века в новом измерении: источники, статистика, художественные документы / сост. И. Бюлов. – М., 2008. – С. 81–82.
25. **Шульман М.** Поражение на Западе. Разгром гитлеровских войск на Западном фронте / М. Шульман; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М., 2004.
26. **Эванс Р.** Третий рейх: Зарождение империи / Р. Эванс; пер. с англ. Б. Кобрицова. – Екатеринбург; М., 2010.
27. **Юст Г.** Альфред Йодль. Солдат без страха и упрека. Боевой путь начальника ОКВ Германии / Г. Юст; пер. с англ. А. Ю. Фроловой. – М., 2007.

Надійшла до редколегії 27.10.2011